

Iz Afrike vedno pride nekaj novega

Aleš Pogačnik

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610506201_15

Uvod

Sedma pravila slovenskega pravopisa (SP 2001) v poglavju »Pisave za posamezne jezike« omenjajo tudi »afriške pisave«. V luči prenove pravil se zdi, da je razumevanje pisne kulture afriških jezikov tako pomanjkljivo kot napačno. V tem preglednem prispevku bo na kratko opisana sicer obsežna tema: afriška pisna kultura ter nekateri vzroki in težave, s katerimi se pisec v slovenščini srečuje pri prevzemanju besed iz tega prostora.

1 Abeceda katerega jezika in pisave

Aprila 1928 je v mestu, ki ga najpogosteje zapišejo kot Rejaf (tudi Rejef, Rageef, Rajjāf) in je danes že južni del južnosudanskega glavnega mesta Džuba, potekala petdnevna jezikovna konferenca. Bila je tretja v vrsti konferenc, za katere so pobudo dali misijonarji različnih katoliških združenj, ki so delovala v takratnem Beligijskem Kongu ter (britanskih) kolonijah Uganda in Sudan. Prva konferenca je bila leta 1918 v ugandskem mestu Arua, druga v mestu Aba v današnjem Vzhodnem Kongu v bližini Južnega Sudana. Konference so se udeležili le predstavniki katoliških misijonarskih združenj, manjkali so misijonarji, ki so kot jezikoslovci delali v Francoski ekvatorialni Afriki, podprle pa so jo tudi kolonialne oblasti, predvsem britanske. Te so v skladu z ugotovitvami terenske raziskave v Afriki iz leta 1924, ki jo je financirala ameriška človekoljubna Phelps-Stokesova fundacija, ugotavljale, da je jezik osnova izobraževanja (prim. Berman 1971; Abdelhay, Makoni in Makoni 2016). V memorandumu iz oktobra 1927, v katerem so povzemali rezultate konference, so Britanci zapisali, da bi na tem jezikovno zmedenem območju, kjer naj bi govorili okoli 130 jezikov, morali poiskati splošen pogovorni jezik, kot je bila to npr. arabščina v današnjem Sudanu. Le tako bi lahko izobrazili tamkajšnje Afričane in jih seznanili s civilizirano kulturo oziroma evropskimi jeziki. Ti pa so veljali za edine jezike, primerne za več kot zgolj osnovnošolski pouk v Afriki. Kolonialisti so nenazadnje potrebovali izobražene domačine, je še ugotavljal isti memorandum.

Drugi razlog za pobudo je bil še bolj splošen. Učinkovita oblast je potrebovala tudi standardno različico pisave tako imenovanih jezikov brez pisave, s katero ne bi le začeli s poukom,

ampak bi jo lahko tudi uporabili za zapisovanje lastnih imen. Različno zapisana zemljepisna in osebna imena so bila velika težava kolonialnih oblasti, ki so jo v Združenem kraljestvu začeli odpravljati že sredi 18. stoletja (prim. Tucker 1948). V štirih delih obsežne in bogato ilustrirane knjige *A New General Collection of Voyages and Travels* (1745–47) se je neznani urednik odločil, da pri pisanju imen iz eksotičnih krajev uporabi naslednje enostavno pravilo: soglasniki kot pri angleščini, samoglasniki pa kot pri italijanščini. To je bila osnova za prečrkovalni sistem, ki ga je za »orientalske jezike« leta 1788 zasnoval sloviti jezikoslovec William Jones. Leta 1836 ga je za pisanje zemljepisnih imen posvojilo Kraljevo geografsko društvo (*Royal Geographical Society*) in leta 1873 je postal osnova za t. i. Hunterjev prečrkovalni sistem, po katerem še danes zapisujejo indijska imena. Po angleškem zgledu so tudi druge velike države vzpostavile svoje nacionalne komisije za zapisovanje zemljepisnih imen, ki pa v pravilih niso sledile angleškemu vzoru, ampak so posamezne glasove pisale bliže ortografiji lastnega jezika. Angleški sistem Kraljevega geografskega društva so dopolnili leta 1919 (*R. G. S. System II.*), vendar za pisanje afriških imen ni izpolnil pričakovanj. Obnesel se je pri svahilijščini, zalomilo pa se je pri kenijskih, ugandskih, južnoafriških in več drugih afriških jezikih.

Konferenca v Rejafu velja za začetek jezikovne politike kolonialistov v Afriki (Abdelhay, Makoni in Makoni 2016), zato je pomemben tudi širši zgodovinski kontekst. Najprej poudarimo, da Evropejci Afrike niso kolonizirali že v 15. stoletju, ko so portugalske karavele prvič prišle do zahodnoafriških obal, niti leta 1871, ko je Stanleyjevo iskanje Livingstona dvigalo naklade časopisov in po vsem svetu vzbudilo zanimanje za Afriko. Vse do začetka 20. stoletja je bil vpliv evropskih misijonarjev in kolonialistov na domače življenje v Afriki predvsem posreden, saj je trgovina, ki so jo uvedli, posebej s sužnji, zamajala tradicionalne odnose. Kolonialisti so obvladovali sorazmerno majhne kose ozemelj, navadno ob obalah, in upravne oblasti niso širili v notranjost. Razmere so se spremenile šele potem, ko so začeli izvajati odločitve berlinske konference 1884–1885 (prim. Pakenham 1991). Afriška premetanka, kakor bi lahko prevedli sintagmo *scramble for Africa*,¹ ki jo uporabljajo za na berlinski konferenci dorečene kolonialne delitve, je od kolonialistov zahtevala vzpostavitev učinkovite oblasti in v naslednjih 20–30 letih se je z vojaškimi osvajanjem razlezla tudi kolonialna uprava. Šele potem so na vrsto prišla tudi tako obrobna vprašanja, kot je pisna raba afriških jezikov.

Pomembno je bilo tudi prizorišče konference. Po koncu prve svetovne vojne si je Egipt, ki ga je Združenemu kraljestvu pod svoje okrilje uspelo spraviti leta 1883, obetal neodvisnost. Egipčanski nacionalizem se je v letih 1924–1927 z vstajo proti kolonialistom začel v Sudanu, ki je že tako ali tako veljal za bolečo rano Združenega kraljestva. Leta 1885 so se tam namreč uprli mahdisti in pregnali britansko-egiptovske enote. Britanci so ozemlje z nemalo težavami vojaško ponovno osvojili šele leta 1898, čeprav so se oboroženi spopadi nadaljevali vse do leta 1916. Začetek konca mahdistične države je bila bitka pri Rejafu, kjer Nil postane ploven. Februarja 1897 so enote Belgijskega Konga tam premagale mahdiste in osvobodile enklavo Lado. Belgijci so celotno Ekvatorijo, kakor so takrat imenovali območje današnjega Južnega

1 V slovenskih prevodih različno: tekmovanje, pehanje, ruvanje za Afriko.

Sudana, od Združenega kraljestva v upravljanje dobili leta 1894, v zameno za podporo pri velikopoteznem načrtu, ki je narekoval britanske interese za afriške kolonije: železnico, ki bi povezala Cape Town in Kairo. Po letu 1910, dve leti po tem, ko je moral belgijski kralj Leopold svojo zasebno posest, ki je obsegala večji del današnjega Vzhodnega Konga in se je imenovala Svobodna država Kongo, prodati Belgiji, so Britanskemu južnemu Sudanu ponovno priključili Lado. Leta 1921 je Združeno kraljestvo Britanskemu severnemu Sudanu podelilo delno avtonomijo, slabo leto kasneje je neodvisnost dobil Egipt. Južni Sudan, ki je bil islamiziran v manjši meri in kjer so že nekaj časa delovali evropski misijonarji (v letih 1846–1854 tudi Slovenec Ignacij Knoblehar), so nameravali pridružiti Britanski vzhodni Afriki (današnji Keniji). Ko se je začela konferenca v Rejafu, je Združeno kraljestvo, ki je sicer upravljalo z obsežnim vzhodnoafriškim ozemljem (še z današnjo Ugando in Tanzanijo, ki so jo po prvi svetovni vojni prevzeli od Nemcev), iz območja današnjega Južnega Sudana hotelo narediti vzorno ozemlje, ki bi ustrezalo britanski kolonialistični politiki posrednega vladanja (angl. *indirect rule*), po kateri so kolonije obvladovali prek lokalnih oblastnikov.

Prvo vprašanje konference je bilo, kateri naj bo šolski jezik Britanskega južnega Sudana. Študija Phelps-Stokesove fundacije je ugotavljala, da to ne more biti angleščina, ki je dejansko veljala za uradni jezik območja, s katerega je zato tudi v Britanski severni Sudan prihajalo nekaj več uradnikov. Model so namreč že preizkusili na britanskih ozemljih v zahodni Afriki, a se po mnenju iste študije ni najbolje obnesel. Ni pospešil izobraževanja, prinesel pa je tudi moteč stranski produkt, kreolske oziroma pidžinizirane oblike angleščine. Boljši model naj bi bilo osnovno izobraževanje v domačem jeziku; angleščina bi prišla v poštev le za najbolj nadarjene, je ugotavljala študija. Čeprav to danes deluje malce rasistično, se je na začetku 20. stoletja pravica do izbire jezika poučevanja v katerem od afriških jezikov zdela tako napredna, kot je približno 100 let pred tem za napredno veljala odprava suženjstva. Francoske in portugalske kolonialistične oblasti v Afriki so npr. menile, da je izobraževanje domačinov smiselno le v evropskih jezikih.

Združenemu kraljestvu po prevzemu oblasti v Britanskem severnem Sudanu ni uspelo vzpostaviti učinkovitega šolskega sistema. Izobraževanje je tam večinoma še vedno potekalo mimo kolonialnih oblasti, v medresah, tradicionalnih islamskih šolah ter v klasični in sudanski arabščini. Južni Sudan je sicer veljal za krščanskega, a vodilni medetnični jezik območja je bila tako imenovana džubajska arabščina (*juba arabi*). Džubajska arabščina je različica sudanske arabščine, na katero so močnejše vplivali tamkajšnji afriški jeziki in turščina, zato pri nekaterih še danes velja za pidžin oziroma kreolščino. Kot trgovski jezik je pomen pridobila potem, ko je območje (od 1821) koloniziral (turški) Egipt, še posebej pa potem, ko so se z domačini zlili egiptovsko-turški vojaki. Ti so po mahdistični vstaji ostali odrezani v današnjem Južnem Sudanu. Bežali so globlje v notranjost, tudi na območje današnje Ugande in Kenije (tam džubajsko arabščino imenujejo *nubi*), in se asimilirali z domačini. Z razumevanjem džubajske arabščine imajo težave tudi govorniki sudanske arabščine, zaradi še vedno nerešenih sporov s svojo večjo severno sosedo se je vsaj načelno (in neuspešno) skuša otresti mlada država Južni

Sudan, kar naj bi bilo povezano že z odločitvami konference v Rejafu (prim. Manfredi in Tosco 2016). Udeleženci konference so pri iskanju jezika medetničnega sporazumevanja tega območja namreč poudarjali, da za osnovni jezik sporazumevanja ne smejo izbrati katerega od dialektov. To je bilo sicer protislovno z njihovim dejanskim početjem, ločevanjem med seboj zelo podobnih afriških jezikov, kar je še danes vzrok medetničnih konfliktov v Južnem Sudanu (prav tam). Zdi se mogoče, da so se z izločanjem dialekta na splošno hoteli znebiti arabščine.

Arabščina je namreč jezik s številnimi različicami, ki so medsebojno težko izmenljive. Žive govorjene različice, ki ne bi veljala za dialekt, ni. Kot jezik je enotna v pisavi, arabici, uporabljeni v islamski sveti knjigi, Koranu. V vseh drugih jezikoslovnih lastnostih (predvsem izgovorjavi, kot tudi skladnji in besedišču) pa se arabščine lahko močno razlikujejo. Toliko, da se npr. govorca magrebske in bližnjevzhodne arabščine med seboj ne razumeta. V islamskem svetu je arabica sveta pisava, ki ni doživela reformacije, po kateri je bilo vsaj po Evropi sveto besedo moč pisati tudi v pogovornem jeziku ali drugi pisavi (prim. Kamusella 2017). Zato jezikoslovci (ne pa tudi govorniki arabščine) ločijo med tremi medsebojno le pogojno izmenljivimi oblikami:

- ▷ klasično arabščino (pisavo Korana, v kateri so zapisani tudi samoglasniki, zanjo pa uporabljajo posebno obliko izgovorjave),
- ▷ moderno standardno arabščino (soglasniško knjižno arabščino, ki redko zapisuje samoglasnike in se v pisavi opira na Koran, v izgovorjavi pa sledi kateri od pogovornih različic) in
- ▷ pogovorno arabščino (kot so npr. sudanska, egiptovska ali džubajska arabščina), ki je še tesneje povezana s katero od regionalnih različic tudi v besedišču in slovnici.

Razlika med knjižno in pogovorno arabščino, ki je med drugim tudi jezik arabske popularne glasbe, je neprimerno večja, kot to velja npr. za knjižno in pogovorno slovenščino; podobna je razliki med dvema jezikoma, čeprav je v pisavi (moderne standardne arabščine) ni moč zaznati.

Pogovorna arabščina leta 1928, ko je potekala konferenca v Rajafu, nikjer ni bila pisni jezik, saj je bilo prepričanje, da se pogovorne oblike arabščine ne spodobijo pisati v arabici, še močno. Tudi malteščina, edina oblika pogovorne arabščine, ki jo trenutno tudi uradno pišejo (z latinico), je svojo pisno normo dobila šele leta 1929. Predvsem v Egiptu so rabo pogovorne egiptovske arabščine v pisavi (arabici) zagovarjali že pred drugo svetovno vojno. Pomen je pridobila z Gemalom Abdelom Nasserjem, ki jo je uporabljal v svojih govorih. V istem obdobju se je več pojavljala v (panarabski) literaturi, a se dejansko ni uveljavila. Ponovno se je pojavila po arabski pomladi na začetku 21. stoletja. Leta 2007 je npr. začela nastajati Wikipedija v egiptovski arabščini; trenutno vsebuje 1,2 milijona člankov, kar je več, kot jih ima različica v (moderni standardni) arabščini; nekaj več kot 3000 člankov ima tudi Wikipedija v maroški arabščini. Zadnja tunizijska ustava (2014) je prevedena tudi v tunizijsko arabščino, za katero si nekateri prizadevajo, da bi jo razglasili za uradni jezik.²

2 Kadar ni navedeno drugače, so sociolingvistični podatki povzeti po več enciklopedičnih virih, predvsem Wikipediji (v več jezikih), in podrobnih analizah jezikovne politike na posameznih ozemljih, ki jih na spletu že vrsto let vzdržuje kanadski jezikoslovec Jacques Leclerc.

Čeprav so udeleženci konference v Rejafu aprila 1928 ugotavljali, da je svobodna izbira jezika osnovna pravica vseh, tudi Afričanov, se zdi, da se jim kot krščanskim misijonarjem, ki so Afričanom v prvi vrsti hoteli približati Sveto pismo, pravica do izbire pisave teh jezikov ni zdela tako samoumevna. Z arabico so vsaj že od 17. stoletja dalje namreč pisali veliko afriških jezikov (prim. Mumin in Versteegh 2014). To ni bila klasična arabica, ampak z nekaterimi črkami in naglasi dopolnjena arabska pisava, ki jo v Afriki največkrat imenujejo adžami (عجمي, prečrkovano kot *ajami*, *ʾaǰamī*, *aǰami*, *ājam*, *ajamiya* ipd.). Prvi evropski preučevalci afriških jezikov, kot je bil npr. Maurice Delafosse, so menili, da arabskih zapisov ne velja jemati povsem zares. V prvi vrsti zato, ker pisna norma afriških jezikov v adžamiju nikoli ni bila stabilna, pa tudi zato, ker je arabica veljala za uvoženo, Afriki tujo pisavo (prim. npr. Delafosse 1904).

Arabica je torej odpadla. Kaj je preostalo? Če odmislimo antične pisave, od hieroglifske do feničanske, različne piktograme in simbole, pa tudi berbersko pisavo (*tifanagh*), ki so jo obudili šele proti koncu 20. stoletja, ali od 19. stoletja pa do danes v Afriki izumljene pisave (prim. npr. Mafundikwa 2006; Kootz in Pasch 2008), je edina pisava, ki jo je Evropa povezovala z Afriko, etiopijska pisava oziroma etiopijica (ግዕዝ; prečrkovano kot *geʼez* ali *gəʼəz*, kar bi lahko transkribirali v gez). Etiopija je v Evropi vse od križarskih vojn veljala za polmitično deželo. Uspelo ji je ohraniti krščansko kraljestvo, čeprav je bila obkrožena z muslimani, ki so preprečevali stik Evrope z bogatimi daljnovzhodnimi deželami. Legenda o duhovniku Janezu, ki vlada Etiopiji, je bila eden od vzgibov za to, da so Portugalci obkrožili Afriko in v 17. stoletju nazadnje tudi obiskali Etiopijo. Prvi obiskovalci so poročali o visoki pismenosti v Etiopiji in krščanski misijonarji so se že pred prihodom v Etiopijo opremili s tiskanimi knjigami v etiopijici, za katere je poskrbela kar etiopijska izpostava v Rimu (prim. npr. Salvatore 2017); papeško podporo si je etiopijska cerkev zagotovila po florentinskem koncilu (1441). A ker so špansko-portugalski jezuiti sprožili teološki spor, se je Etiopija po letu 1634 zaprla tudi za evropske prišleke. Bila je edina država, ki je po afriški premetanki konec 19. stoletja ohranila samostojnost (če odmislimo Liberijo) in celo povečala svoje ozemlje.

Čeprav tudi z etiopijico pišejo še nekatere jezike Afriškega roga in si Etiopija danes z Južnim Sudanom deli mejo, udeležencem konference v Rejafu ni prišlo na misel, da bi za južnosudanske jezike izbrali to pisavo. Izbrali so latinico, pisavo svojih maternih jezikov. Pisavo, s katero so Portugalci 1624 zapisali jezik prvega afriškega kraljestva, ki so ga vsaj za nekaj časa uspeli prepričati v krščanstvo. *Doutrina Christāa*, katekizem v kongovskem jeziku, je najzgodnejša ohranjena knjiga Evropejcev iz podsaharske Afrike. Ko so Evropejci začeli trgovati s sužnji, so se v Kongu (ki se je večinoma raztezal po današnji Angoli) uprli in tudi z jezikoslovno dejavnostjo je bilo konec. Z istega območja prihaja še nekaj jezikoslovnih del, Evropa se je ukvarjala še z etiopijskimi jeziki in arabščino, vse drugo pa so bili skromni glosarji, ki so jih uporabljali trgovci. Trgovina s sužnji pokristjanjevanja ni olajšala in tudi knjige o afriških jezikih so usahnile vse do začetkov širjenja abolicionizma na prelomu iz 18. v 19. stoletje (prim. Cole 1971; Glottolog).

2 Standardna Lepsiusova abeceda

Spomladi 1928, ko je potekala konferenca v Rejafu, je bila latinica moderna, dobesedno: posebej v islamskem svetu so jo povezovali z modernizacijo. Julija 1928 je Mustafa Kemal Atatürk namreč naznanil, da bo Turčija, ki je vse od 16. stoletja, ko je zasedla tudi velik del arabizirane Afrike in vse od takrat veljala za vodilno islamsko državo, varuhinjo svete pisave, prevzela latinico (prim. Aytürk 2008). Opustitev arabice in začetek pisanja turščine v latinici novembra 1928, ki so mu pri turških jezikih s cirilico kmalu sledili tudi v Sovjetski zvezi, je bil zelo pomemben dogodek.

Manj opazno so istega julija 1928 v Londonu ustanovili Osrednji ortografski odbor (*Central Orthographic Committee*) z več podkomisijami, ki naj bi v skladu s politično doktrino o samozadostnih »južnih plemenih« priskrbele standardno pisno normo njihovih afriških jezikov in dovolj šolske oziroma krščanske literature (prim. Abdelhay, Makoni in Makoni 2016). Konkretno je to pomenilo »harmonizacijo« latiničnih pravopisnih pravil za afriške jezike, ki so jih dotlej misijonarji različnih izpostav in narodnosti zapisovali po svoje. Odločali so se med tremi osnovnim načeli: ali izbrati latinično pisavo, ki ne bo povzemala vseh izgovornih posebnosti, ali izbrati Lepsiusovo univerzalno abecedo ali novejšo mednarodno fonetično abecedo IPA (*International Phonetic Alphabet*).

Karl Richard Lepsius je bil prvi predstojnik leta 1842 ustanovljene berlinske katedre za egiptologijo, za katerega je veljalo, da je preučevanje Egipta dvignil na višji znanstveni nivo, ukvarjal pa se je tudi z jezikoslovjem. Leta 1855 je tako v angleščini kot nemščini objavil knjigo o tako imenovani splošni abecedi (Lepsius 1855), z ambiciozno postavko: sestaviti abecedo, v kateri bo za vsak posamezen glas vseh svetovnih jezikov obstajal le en znak. Standardna Lepsiusova abeceda (*Standard Alphabet by Lepsius*) se je izogibala dvočrkjem in predstavila svojski sistem zapisovanja različnih diakritičnih znamenj pod ali nad latiničnimi črkami. Uvedla je tudi nekatere grške črke in druge znake. Rabo abecede je Lepsius demonstriral s prevodom besedila iz 78 »pisnih« in 31 »nepisnih« jezikov, med slednjimi so bili predvsem afriški jeziki. Njegov predlog za pisanje (petih) različnih tleskov (klikov), značilnih za kojsanske jezike, se je obdržal do danes, po njegovem zgledu pri prečrkovalnih sistemih goltni zapornik še vedno prečkrujejo z opuščajem (') (kar je prevzel iz nekaterih sistemov za prečrkovanje arabice). S svojo abecedo je močno vplival na mednarodno fonetično abecedo IPA, ki so jo angleško-francoski jezikoslovci začeli sestavljati dve leti po Lepsiusovi smrti, v letih 1886–1888 (pomembne popravke so naredili v letih 1900, 1932, 1989).

Lepsiusovo abecedo je že pred objavo knjige posvojilo angleško misijonarsko združenje Church Missionary Society (CMS), ki je bilo zelo dejavno predvsem v zahodni Afriki. To anglikansko združenje je leta 1816 ustanovilo uspešen misijon v Sierr Leone, kjer je končalo veliko nesojenih sužnjevs s širšega območja Gvinejskega zaliva, predvsem iz današnje Nigerije. Z njihovo pomočjo so nastala prva pomembna jezikoslovna dela o afriških jezikih iz anglofonega dela zahodne Afrike. Leta 1841 je npr. v britanski odpravi v Nigerijo sodeloval Samuel Adjai (po zdajšnjih pravopisnih pravilih Ajayi) Crowther. Crowtherja so z ene od portugalskih ladij

rešili Britanci, ga odpeljali v Sierro Leone in nato še dodatno izobrazili v Angliji. Prvo resno evropsko odpravo v notranjost južne Nigerije je Crowther oborožil z jezikoslovnim znanjem o tamkajšnjih jezikih, za katere so sistematično začeli uporabljati izraza jorubščina in ibojščina. Med letoma 1847 in 1854 je v Sierri Leone deloval Sigismund Koelle (nemška oblika priimka je Kölle), ki je malo pred izidom Lepsiusove knjige objavil vplivno knjigo *Polyglotta Africana* (Koelle 1854). V njej je na osnovi pogovorov z osvobojenimi sužnji z različnih območij zahodne Afrike primerjal izraze iz 156 jezikov (kasneje so nekatere razglasili za dialekte, zato danes jezikoslovci govorijo o številki 126) in jih zapisal po načelu, ki ga je uporabil tudi Lepsius: vsak glas naj bo svoja črka. Koelle se ni oprl na Lepsiusa, ampak na leta 1848 objavljeno anonimno navodilo CMS (*Rules for reducing unwritten languages to alphabetical writing in Roman characters*). V svojih kasnejših delih, ko se je ukvarjal tudi z jeziki Afriškega roga, je uporabljal izključno Lepsiusovo abecedo.

Kot Lepsius navaja v predgovoru druge izdaje knjige, so pri CMS njegovo ortografijo uporabili vsaj še za prva besedila evejskega (dve dialektni obliki), akanskega, bornujskega, fulanskega, gajskega [gaa]³, havškega, hererojskega, ibojškega, masajskega, namajskega [naq], nubijskega [kcn], nupejskega [nup] in zulujskega jezika (Lepsius 1863: XI.). Torej za jezike iz vseh pomembnih lingvističnih skupin jezikov v Afriki. Lepsiusovo abecedo je npr. uporabljal tudi južnoafriški jezikoslovec Wilhelm Bleek, avtor temeljnega dela o bantujskih jezikih (Bleek 1869).

Vendar nad Lepsiusovo abecedo niso bili navdušeni vsi, saj je bila zaradi številnih diakritičnih znamenj in posebnih črk tipografsko zahtevna, zahtevala je več kot 200 tip in je bila prava mora za tiskarje (prim. Solleveld 2020). Že omenjeni francoski jezikoslovec Maurice Delafosse, ki je v letih 1895–1907 služboval v Slonokoščeni obali in objavil več razprav o zahodnoafriških jezikih, je odklonil standardno Lepsiusovo abecedo in razvil svoj sistem zapisovanja samoglasnikov, ki se je delno opiral tudi na arabščino. Uporabljal je le naglasna znamenja nad samoglasniki, ne tudi posebnih črk (nadomestil jih je z dvočrkji). Prav tako ni zapisoval tonemov. Pravopisna pravila je v osnovi oprl na francoska pravila o zapisovanju glasov (npr. *ch* za [š] in *dj* za [ž]), čeprav je poudaril, da je predvsem pri samoglasnikih zapise afriških jezikov nemogoče uskladiti s francoskim zapisovanjem glasov (Delafosse 1904: 2–3). Njegove pionirske raziskave niso vplivale na razvoj pisne norme afriških jezikov Slonokoščene obale, saj francoska uprava tudi v Slonokoščeni obali ni spodbujala rabe domačih jezikov. Posredno pa

3 Podomačena poimenovanja jezikov (in etničnih skupin) so težava, s katero se spopadajo vsi svetovni jeziki in bi zahtevala posebno študijo. Nekatere dileme so navedene v zadnjem poglavju tega prispevka, ki se pri navajanju slovenskih poimenovanj večinoma opira na splošne rešitve, kot sta jih v uvodu slovenske izdaje obsežnega *Velikega splošnega leksikona* opisali Nada Colnar in Ana Starešinič (VSL 1997: XVII–XVIII). Načela so bila kasneje uporabljena vsaj še v priročni izdaji tega leksikona v 20 knjigah (2005) in nekaterih drugih prevedenih publikacijah, kot sta npr. *Atlas jezikov* (1999) ali *Divja misel* Clauda Lévi-Straussa (2004). Največkrat uporabljeno enotno poimenovanje so bržkone dvo- ali tričrkovne kode, ki sta jih predpisala standarda ISO 639-1 in ISO 639-2. Pri omembi nekaterih jezikov v tem prispevku, kjer slovensko poimenovanje ni povsem ustaljeno ali enoznačno, je zato kot pojasnilo v oglatem oklepaju dodana tričrkovna koda standarda ISO 639-2.

so zakrivila neenotno pisno normo, predvsem obsežne skupine mandejskih jezikov. Svoja pravopisna pravila je uporabljal tudi red belih očetov, francoski katoliški red, ki je od leta 1868 deloval iz Alžirije, izpostave pa je imel tako po zahodni kot vzhodni Afriki.

3 Mednarodna afriška abeceda

Ko se je začela konferenca v Rejafu, je bila kritika Lepsiusovega sistema javna skrivnost vseh tistih, ki so se morali spopadati s praktičnimi težavami pisanja ali tiska. Sistem sta v predhodnih 50 letih sicer še izpopolnila Carl Meinhof, ki je s knjigo o glasoslovju bantujskih jezikov (*Grundriss einer Lautlehre der Bantusprachen*, 1906) postavil temelje klasifikacije afriških jezikov, in etnolog Wilhelm (P. W.) Schmidt, ki je preučeval jezike Jugovzhodne Azije in Oceanije. A ni postal enostavnejši. Dve leti pred konferenco v Rejafu, junija 1926, so v Londonu ustanovili Mednarodni inštitut za afriške jezike in kulturo (*International Institute of African Languages and Cultures*, IALC). Predsednika sta postala nemški misijonar Diedrich Westermann in Delafosse. Ker je Delafosse že novembra umrl (nasledil ga je Henri Labouret), je delo inštituta poosebljal Westermann. Ta se je med letoma 1900–1903 v Gani menda kot prvi belec uspel naučiti evejskega jezika, nacionalnega jezika takratne nemške kolonije Togo, ter kasneje objavil še danes veljavno slovnico (1907) in slovar evejskega jezika (1906, ²1954) z več kot 20.000 iztočnicami. Leta 1911 je objavil knjigo *Die Sudansprache*, v kateri je klasificiral jezike vse od Senegala pa do Etiopije in zanje uporabil danes opuščeno oznako sudanski jeziki (druge tri klasifikacijske skupine so bile hamitski, semitski in bantujski jeziki). S podporo ameriškega baptističnega združenja je služboval tudi v današnjem Južnem Sudanu in opisal šiluški jezik (1912).

Westermann je leta 1921 po Meinhofu prevzel leta 1887 v Berlinu ustanovljeno katedro Seminar za orientalske jezike (*Seminar für orientalische Sprachen*). Katedra, ki jo je po za Nemčijo uspešnem izidu afriške premetanke odprl sam kancler Otto von Bismarck, je nadaljevala tradicijo študijev eksotičnih jezikov, ki jo je vzpostavil Lepsius, a njena prva naloga je bila priprava nemških uradnikov za delo v kolonijah. Čeprav je Nemčija po prvi svetovni vojni kolonije izgubila, je seminar obstal, saj so Nemci izgubo kolonij razumeli kot nekaj začasnega (prim. Poewe 2005). Nemški afrikanisti večinoma niso imeli težav z nacisti, saj je bilo v ozadju jezikoslovnih raziskav afriških jezikov (ne le nemških!) biblijsko vprašanje o nastanku jezikov in razvoj (sporne) hamitske teorije. Teorijo o razvitejšem (hamitsko-semitskem) afriškem vzhodu oziroma severu in primitivnem zahodu oziroma jugu, ki so ju omikala kultivirana ljudstva in si ju podredila, kar se odraža tako v rasah kot jezikih, je razvijal Carl Meinhof, prisotna je bila že pri Lepsiusu in Bleeku, ni pa se je izogibal niti Westermann. V očeh nemške politike med obema svetovnjima vojnama je bilo preučevanje afriških jezikov skratka priprava za ponoven zmagovit prihod močnejše rase v Afriko. Predvsem od leta 1936, ko je Westermann izstopil iz IALC, je berlinski seminar velikodušno podpirala NSDAP. Po nemškem porazu pri Stalingradu so Westermannu sicer odstavili, a dotlej čvrsto vez med londonskimi in berlinskimi afrikanisti je vojna skrhalo.

Zgodovinarji si niso gotovi, kakšna je bila Westermannova vloga med nacistično Nemčijo, bil pa je eden prvih Nemcev, ki so mu po drugi svetovni vojni dovolili vstop v Združeno kraljestvo (prim. Pasch 2005). V prvi vrsti velja za praktika in takšna so bila tudi njegova jezikoslovna načela. Na konferenci v Rejafu leta 1928 je bil najuglednejša oseba, saj je že imel nekaj izkušenj tudi s podobnimi nalogami. Leto poprej je po povabilu obiskal britansko kolonijo Zlata obala (današnja Gana), sestavil pravopisna pravila za štiri tamkajšnje jezike (fantejski, tvijiski, gajski [gaa] in evejski jezik) in memorandum za »praktično ortografijo«. Menil je, da sodobna znanstvena dognanja na področju fonetike omogočajo zapis glasov, ki niso del glasovnega repertoarja tistih, ki se jezik želijo naučiti. Afriška abeceda, ki jo je predlagal, je poenostavila Lepsiusove rešitve, a še vedno je skušala slediti pravilu o enotnem zapisovanju glasov in odstopanju od osnovne latinične abecede. Rabo posebnih črk je Westermann opravičil s tem, da so že vizualno učinkovitejše kot diakritična znamenja, ki so jih postavljali zelo različno ali celo izpuščali (Westermann 1930: 5). Vsak glas naj bi imel svojo črko, vendar so npr. za medzobne soglasnike namesto pik pod črkami izbrali dvočrkja *nh*, *dh*, *th*, za [ng] pa fonetično črko *ŋ*. To ni bila edina fonetična črka; v Westermannovi abecedi je še okoli 10 črk, ki jih ni v osnovni latinični abecedi. Zapisovali naj bi le visoke toneme (z ostrivcem), dolge samoglasnike pa s podvojenimi črkami.

IILC, ki je pod svoje okrilje vzel omenjeni Osrednji ortografski odbor, je objavil pisne norme za šest jezikov, ki jih še danes kot šolske jezike uporabljajo predvsem v Južnem Sudanu: dinški, zagavijski, nuerski, šiluški, lotuški [lot] in zandejski jezik. Westermann je objavo pospremil z drobno knjižico o tako imenovani praktični ortografiji (Westermann 1930), v kateri je bila objavljena mednarodna afriška abeceda (*International African Alphabet, IAI alphabet*), skupaj z načeli za zapisovanje in primeri zapisov iz 22 afriških podsaharskih jezikov. Knjižica je nastala v sodelovanju z angleškim fonetikom Danielom Jonesom, enim od ustanoviteljev IPE, in jezikoslovko Ido C. Ward, s katero sta kasneje skupaj podpisala še vplivnejši priročnik za jezikoslovce, ki bi hoteli sestaviti pravopisna pravila jezikov brez pisave (Westermann in Ward 1933).

Westermann je na povabilo britanskih oblasti leta 1929 delo nadaljeval v Nigeriji, kjer je učinkovito britansko kolonijo pomagal vzpostaviti častni predsednik IILC Frederick Lord Lugard. Lugard velja za glavnega zagovornika načela o kolonializmu kot posrednem vladanju. Menil je tudi, da v Nigeriji uvedba latinice za domače jezike sicer ni tako koristna, kot bi bila stroga raba angleščine, a to naj bi bilo še vedno boljše, kot če takega pouka ne bi bilo ali bi bil omejen na pisanje v arabici, kar so prakticirale islamske medrese med fulansko-havškim prebivalstvom severne Nigerije (Mumin in Versteegh 2014: 263). Na jugu Nigerije je bila latinična pisna norma uspešnejša, imenovali so jo tudi Adams-Wardova abeceda, kljub temu da je že obstajalo kar nekaj pisnega gradiva, ki je temeljilo na Lepsiusovi abecedi. Za uspeh je vsaj delno gotovo zaslužna tudi kolonialna podpora izvirni nigerijski literaturi; v Adams-Wardovi abecedi so bili napisani prvi nigerijski romani v jorubščini in še nekaterih domačih jezikih.

Kritiki mednarodne afriške abecede so že takrat menili, da raba nekakšne kvazi fonetične pisave domačinom v resnici ne bo koristila, saj se bodo tako ali tako še vedno morali spopa-

dati tudi z angleškim in francoskim načinom zapisovanja glasov (po Westermann in Ward 1933: xiv). A fonetične črke niso bile rešitev, ki bi trdno povezala izgovorjavo in pisavo, to niti ni bil njen osnovni namen. Afriška abeceda Westermanna in Wardove je bila namenjena več jezikom, zato je morala svoja pravila o enotnem zapisovanju glasov prilagoditi; priročnik npr. opisuje tudi, da se v nekaterih afriških jezikih *d* izgovarja nekako kot poudarjeni [l] (Westermann in Ward 1933: xxvi). Pravopisna vprašanja, ki so govorce istih oziroma podobnih jezikov delila, namesto da bi jih združevala, so ostala. Piscev niso zanimale jezikoslovne dileme npr. o tem, kako v afriških jezikih pisati toneme, saj so bili osnovni problemi že to, da so norme vsebovale nestandardne črke ali diakritična znamenja, govorci istega jezika pa so se znašli pod različnimi kolonialnimi oblastniki oziroma razvijalci pravopisnih pravil (Klíma, Růžička in Zima 1976: 24). Latinične pisne norme posameznih jezikov so bile še vedno tesno povezane predvsem s krščanskim bogoslužjem, ki so ga opravljali misijonarji različnih narodnosti. Pri tem ne gre pozabiti, da je bilo širjenje verskih nauk v prvi vrsti vedno povezano z govorico, ne pa pisavo.

Afriška abeceda Westermanna in Wardove v bistvu ni bila predpis, ni imela zagovornikov na vseh območjih, kjer so delovali misijonarji, več so jo uporabljali nemško in angleško govoreči misijonarji. Zanimivo je, da je bila bolj priljubljena v vseh nekdanjih nemških kolonijah (Togo, Kamerun, Namibija, Tanzanija, Ruanda, Burundi), kjer je raba domačih jezikov še danes uspešnejša kot drugje, celo bolj kot v nekdanjih britanskih kolonijah. Te se praktične ortografije niso zvesto držale, kar npr. lahko razberemo iz vzpostavitve pisne norme za svahilijščino, ki so jo uspešno opravili v letih 1925–1930. Svahilijščino so takrat še precej pisali v arabici, Britanci pa so iz nje hoteli narediti lingvo franko celotne vzhodne Afrike. V pisno normo za nekatere glasove niso vključili posebnih črk, npr. *ɲ*, kot je predpisovala praktična ortografija (prim. Simpson 2008: 252–266). Omenimo še dva primera. Leta 1944 so v Malakalu v današnjem Južnem Sudanu popravili na konferenci v Rejafu sprejeto pisno normo za nuerski jezik in jo še dodatno poenostavili (prim. Nuer Field Notes 2003). V Nigeriji so Adams-Wardovo abecedo pri Ibojcih prevzeli le katoliki, ne pa tudi protestanti in razvnela se je prava črkarska vojna, ki je trajala vse do 50. let 20. stoletja (prim. Pritchett 2012).

Velja dodati, da je bila afriška abeceda načeloma namenjena tudi bantujskim jezikom, ki se začinjajo nekoliko nad ekvatorjem in so večinski jeziki celotne južne polovice afriške celine. Med konferenco v Rejafu je bilo to politično enostavnejše ozemlje, kot je danes. Gabon in Zahodni Kongo sta bila najmanj atraktivni francoski ozemlji v Afriki, ki sta se nadaljevali v obsežno območje Belgijskega Konga (danes Vzhodni Kongo). Belgija je od Nemcev dobila še koloniji Ruando in Burundi. Portugalci so imeli Angolo in Mozambik, Španci Ekvatorialno Gvinejo. Etiopija, v kateri se je nadaljevala modernizacija, pomen pa je pridobival ras Tafari, od leta 1930 bolj znan kot neguš negesti Heile Salassie I., je bila še vedno skoraj devet let oddaljena od maščevalne šestletne okupacije fašistične Italije. Preostanek si je pripisalo Združeno kraljestvo.

Pomembna izjema je bilo ozemlje povsem na jugu, kjer je leta 1910 nastala samostojna Južnoafriška zveza. Južnoafriška zveza je bila prva afriška država, ki ji je uspelo zrahljati kolo-

nialistični jarem, več kot 50 let pred razglasitvijo neodvisnosti Gane (1957), čeprav so tako imenovane burske vojne na prelomu stoletja izgubili. Ena prvih nalog, ki si jo je ob razglasitvi neodvisnosti zadala burska država, je bila normiranje afrikanerščine, kreolizirane različice nizozemščine, ki se je udomčila med Buri. Prevzela jo je leta 1909 ustanovljena Južnoafriška akademija za jezik, literaturo in umetnost (*South African Academy for Language, Literature and Arts / De Zuid-Afrikaanse Akademie voor Taal, Lettere en Kuns*). S prevodom celotnega Svetega pisma (1933) in sistematičnim uvajanjem afrikanerščine v šole so v zelo kratkem času vzpostavili učinkovit pisni jezik, ki je sicer že od leta 1882 veljal za drugi uradni jezik (britanske) Kapske kolonije. Afrikanerščina je bila pomemben vzvod za vzpostavitev južnoafriške nacionalne zavesti. Enakega so južnoafriške oblasti poskusile uporabiti tudi za spodbujanje nacionalizma med različnimi južnoafriškimi ljudstvi, ko so začela ustanavljati bantustane (evfemistično kasneje sicer imenovane *Homelands*), ki so nastajali že vse od leta 1913 (prim. Mesthrie 2002).

Podkomisijo IALC za tako imenovane jezike iz soto-cvanajske skupine (*Sutu-Pedi-Chwana Sub-Committee*) so razpustili že leta 1929, ko je Westermann začel z delom v Nigeriji. Podobno je bilo tudi s podkomisijo za ngunijske jezike, še eno večjih južnoafriških bantujskih jezikovnih skupin. Poleg omenjenega političnega je bil eden od razlogov za neuspeh obeh odborov gotovo dejstvo, da je bilo pisnega gradiva za južnoafriške jezike preprosto že sorazmerno veliko, jezikoslovna dejavnost je bila bolj razgibana. Južnoafriški jezikoslovci so poskus IALC zavrnilo že kmalu po zaključku konference, saj so menili, da bi enotna pisna norma zahtevala kopico novih črk. To bi bilo nepraktično, zaradi pomanjkljivega vzvoda pri vzpostavljanju novih pisnih norm tudi nesmiselno (prim. Lestrade 1927).

Na območju so pri postavljanju pravopisnih norm dobesedno tekmovala različna misijonarska združenja. Južnejši (ngunijski) del, kjer sta prednjačili kosajščina [xho] in zulujščina, so prevzeli angleški misijonarji, severneje pa so si različna ljudstva podajali švicarsko-francoski in nemški misijonarji. Ti niso le umetno delili istih etnij (prosluli belgijski primer Hutujev in Tutsijev v današnji Ruandi in Burundiju), ampak so jih tudi izumljali. Patrick Harries je v več delih, objavljenih od 80. let 20. stoletja dalje (npr. Harries 2007), dokazoval, da je bilo razlikovanje med ljudstvi v severnem Transvaalu posledica ambicij različnih misijonarskih združenj, kar je kasneje s pridom izkoristil apartheid, ki je v omikanosti in lastni pisni kulturi določene jezikovne skupine videl razlog za segregacijo in dodatno spodbujanje nacionalizmov. Pedijski jezik so npr. pripisovali ljudstvu, ki so živela v Transvaalu in niso imela svojega imena; *Pedi* je bilo ime klana, s katerim so imeli belci največ stikov. Njihov jezik so poimenovali severna sotojščina, včasih pa so govorili tudi o vzhodni sotojščini. Razlika je bila povsem nejezikoslovna, saj so oboji pripadali isti klanovski in večetnično urejeni skupnosti. Drugo poimenovanje je preprosto označevalo ljudstva, ki so živela vzhodneje (proti Mozambiku). Harries in drugi jezikoslovci ugotavljajo, da so tako na pedijščino kot sotojščino vplivali severnongunijski jeziki, kot tudi da je nemogoče zarisati jezikovno mejo med pedijščino in cvanajščino. Nekateri dialekti pedijščine naj bi bili bližje cvanajščini kot pedijščini. Kot ugotavljajo danes,

je npr. Karl Endemann v obsežnem razlagalnem slovarju *Wörterbuch der Sotho Sprache* (1911) dejansko sestavil slovar za danes tri ločene jezike: sotojščino, pedijščino in cvanajščino.

V 20. letih 20. stoletja so v Južnoafriški zvezi začeli nastajati časopisi v katerem od južnoafriških jezikov. Z njimi se je začel ukvarjati C(lement) M(artyn) Doke, v Veliki Britaniji rojeni baptist, čigar oče je napisal prvo biografijo o Mahatmi Gandhiju. Leta 1925 je v doktorski disertaciji o zulujski fonetiki (objavljena leto kasneje) predlagal nekaj temeljnih popravkov, povezanih z zulujskim pravopisom (poenostavitve v zapisovanju klikov), in v letih 1929–1931 sestavil pisno normo za šonajščino, zimbabvejski jezik iz skupine ngunijskih jezikov. Po uspešno opravljeni nalogi se je posvetil preučevanju jezikov Transvaala, s katerimi se je od leta 1929 ukvarjalo transvaalsko ministrstvo za izobraževanje (*Transvaal Education Department*, TED). Doke je leta 1937 predsedoval komisiji, ki je sestavila pisno normo za pedijski in svatijski jezik, istega leta je nastala tudi uradna norma za cvanajski jezik. Leta 1941 je Doke prevzel uredništvo leta 1921 ustanovljene revije *Bantu Studies*, ki ji je leto kasneje spremenil ime v *African Studies*. V letih 1935–1953 je urejal zbirko *Bantu Treasury Series*, v kateri so izhajala dela afriških avtorjev, tudi v njihovih domačih jezikih. Doke, avtor pomembnih zulujskih slovarjev (*Zulu–English Dictionary*, z B. W. Vilakazijem, 1948, ²1953; *English–Zulu Dictionary*, z D. M. Malcolmom in J. M. A. Sikakano, 1958), je delil usodo Westermanna, tudi njegovo delo so ugrabili politiki, zato se je nazadnje distanciral od apartheida.

4 Afriška referenčna abeceda

Med petim (1950) in šestim (1962) slovenskim pravopisom, ko smo v slovenščini začeli slediti (ciriličnim) načelom »piši, kot govoriš« zapisovanja prevzetih besed iz ne tako znanih jezikov, tudi sodobnih osebnih in zemljepisnih imen, je kolonialni sistem začel razpadati. V 60. letih 20. stoletja so pod vplivom vseafriškega gibanja novonastale afriške države začele s serijo konferenc o pravopisnih pravilih za posamezne jezike in za izhodišče vzele mednarodno afriško abecedo, ki so jo leta 1928 sprejeli v Rejafu (prim. Bisharat!). Že na prvih konferencah leta 1962 v Abidjanu (Slonokoščena obala) in Ibadanu (Nigerija) so udeleženci ugotovili, da lahko skušajo razviti enotna pravopisna pravila, vendar pa morajo pri tem upoštevati tudi obstoječe zapise in posebnosti, ki veljajo v posameznih državah. Kot tudi dejstvo, da opismenjevanje v domačih jezikih ni bilo enakovredno. V Nigeriji je bilo npr. pisanje v domačih jezikih nepri- merno bolj razširjeno kot v Maliju.

Konference je podpiral UNESCO, saj so se zavedali pomena šolanja v maternem jeziku. Jezikovne komisije posameznih držav so zato dobile nalogo, naj analizirajo glasovne vrednosti najpomembnejših jezikov v svojih državah in zanje sestavijo poskusne abecede (večinoma na osnovi že obstoječih). Tako naj bi nastala enotna pisna norma katerega od zahodnoafriških jezikov, povrhu pa še vseafriška abeceda. Prve rezultate so predstavili na konferenci v Bamaku leta 1966. Na konferenci so postregli s priporočljivimi normami za šest regijskih jezikov zahodne Afrike: mandinščino, fulanščino, tamaščino (tuareščino), havščino, songajščino in kanu-

rijščino. Le pri havščini so se lahko oprli na normo, ki so jo že nekaj časa uporabljali v Nigeriji, abecede za vse druge jezike so bile zelo teoretične.

Kasnejše konference, ki jih je pod svoje okrilje vzela Afriška unija, so se v prvi vrsti ukvarjale s poenotenjem pisnih norm oziroma z ugotavljanjem razlik v pravopisnih normah za isti jezik v različnih državah – pri katerih so posamezne države kljub temu vztrajale. Konference zato niso bile tako uspešne in so se na nek način končale leta 1978, s konferenco v Niameyu (Niger), na kateri so povzeli razlike in ves svoj napor preusmerili v sestavljanje afriške referenčne abecede (*African reference alphabet*). Vseafriška abeceda s konference v Niamayu vsebuje 57 črk (v angleški verziji 56), ki so jih za okoli 300 jezikov sprejele zahodnoafriške države. Med njimi so tudi fonetične črke iz zgodnjih poskusov oziroma abecede IPA. Abecede, ki so sledili IPI, so se namnožile v 60. letih 20. stoletja (prim. Hartell 1993). Čeprav se je tehnologija izboljšala, tudi pisalni stroji niso imeli teh posebnih črk, težave tiskarjev so bile podobne kot v prejšnjih časih. Zato so sklenili, da morajo najprej odpraviti to tehnično pomanjkljivost. Leta 1982 sta udeleženca niameyske konference Michael Mann in David Dalby oblikovala vseafriško tipkovnico, imenovano tudi njamejska tipkovnica (angl. *Niamey keyboard*). Zaradi velikega števila črk sta se morala odreči kapitalkam, ki jih je vseboval izvirni predlog iz Niameya, vanjo pa sta vključila še 14 črk, ki jih v niameyskem predlogu ni. Standardizirana tipkovnica naj bi omogočila množično proizvodnjo pisalnih strojev in pospešila opismenjevanje, do česar pa ni nikoli prišlo.

Razvoj enotnih pisnih norm je po ponesrečenem poskusu enotne tipkovnice zastal in je bil v celoti prepuščen posameznim nacionalnim odborom, UNESCO pa je skušal ostati krovna pravopisna organizacija. Pisne norme, ki jih je leta 1993 objavil UNESCO, niso nujno tudi pisne norme, ki so jih kot uradne pisne norme za katerega od jezikov sprejele posamezne države. Povrhu so svoje pisne norme še vedno razvijala tudi različna misijonarska združenja, saj so bile nove države okorne. Že nekaj časa med njimi prevladuje SIL International, ki je bilo leta 1934 ustanovljeno kot prezbiterijanski Summer Institute of Linguistics. Vzdržuje obsežno bazo vseh svetovnih jezikov *Ethnologue*, v kateri je trenutno 7117 živih jezikov,⁴ od tega 2140 v Afriki. Skupno se intenzivneje ukvarjajo z več kot 500 afriškimi jeziki. Združenje je bilo nekdanje zelo dejavno v Gani, danes pa deluje predvsem v Čadu, Togu in Kamerunu ter vsaj še v 17 afriških državah. V Kamerunu imajo npr. več kot 200 zaposlenih, doslej pa so sestavili pisne norme za več kot 250 kamerunskih jezikov. SIL je dal pobudo za ustanovitev podjetja Keyman (sprva Tevultesoft), ki na zelo učinkovit način ponuja prilagoditev standardne računalniške tipkovnice glede na abecedo katerega od jezikov. UNICODE npr. še vedno ne more prikazati nekaterih črk vseafriške abecede.

Gotovo lahko s precejšnjo zanesljivostjo rečemo, da je afriške težnje po vzpostavitvi enotnih pravopisnih pravil pognalo računalništvo, politične pobude so še naprej neuspešne. Leta 1997

.....
4 Podatek je iz decembra 2020; novembra 2021 navedena številka je 7139, afriških jezikov naj bi bilo 2154.

so predstavniki 51 afriških držav v Harareju sprejeli enotno deklaracijo o afriški jezikovni politiki (prim. Harare Declaration), vendar je ostalo pri načelnih opredelitvah (na vseafriški, državni in regionalni ravni). Med splošnimi pobudami je bila tudi zamisel o vseafriških jezikovnih načelih (*All African Language Policies*) in pograbil jo je še istega leta ustanovljeni južnoafriški *The Centre for Advanced African Studies* (CASAS). CASAS je objavil več kot 300 monografij, med njimi so tudi enotne pravopisne norme za 31 jezikov oziroma skupin jezikov, vsaj še dve sta v pripravi (prim. Brock-Utne in Mercer 2015). V povezavi z norveškimi jezikoslovci so sestavili vsaj sedem enojezičnih slovarjev. S štirimi državami (Uganda, Zambija, Namibija, Angola) so celo podpisali sporazum, po katerem naj bi pripravili šolsko učno gradivo v enotni ortografiji, ki se izogiba tako fonetičnim črkam kot diakritičnim znamenjem.

Težava prizadevanj CASAS-a, kjer je bilo leta 2012 zaposlenih manj kot deset ljudi, je v tem, da nima nobenega vpliva na to, ali bo katera od držav sprejela njihove predloge. CASAS npr. z enotno in poenostavljeno pisno normo ni uspel v svoji matični domovini Južni Afriki, kjer je kar devet afriških jezikov povrh tudi uradnih. Govorci posameznih afriških jezikov so namreč menili, da bodo z enotno pisno normo izgubili svojo kulturno identiteto. Lesotska pisna norma sotojščine se razlikuje od tiste, ki jo za isti jezik uporabljajo v Južni Afriki, pa čeprav v obeh državah uporabljajo zgolj osnovno abecedo, brez posebnih črk. A za pismenost v Lesotu so poskrbeli švicarski misijonarji, ki so npr. namesto *we* uporabljali *oe*, namesto *ch* pa *tj* ipd. (glej Sesotho Online). Podobno je tudi v Maliju in drugih zahodnoafriških državah, kjer danes npr. glas [b] (zveneči dvoustnični grlni zapornik) v istih jezikih zapisujejo kot: *β*, *'b*, *bb*, *bh*, *ḃ*, *gb* (Karan 2006: 160). Zdi se, da so se aktivnosti CASAS-a upočasnile, ko je potekel skupni projekt z norveškimi jezikoslovci. Podobno velja za wikijevski portal *PanAfriL10n*, ki ga prav tako vodijo iz Južne Afrike (s podporo kanadskega *International Development Research Centre*, IDRC) in ki naj bi ponudil celovit pregled položaja pisnih praks posameznih jezikov, za kar skrbi izpostava *Bisharat Ltd*. Od leta 2001 naj bi zanje skrbela Afriška akademija za jezike (*African Academy of Languages*, AAL, *Académie Africaine des Langues*, ACALAN, *Academia Africana de Línguas*, ACALIN) s sedežem v Bamaku, ki sodeluje s CASAS-om in naj bi imela boljše politične povezave, da bi se v prihodnje vendarle izboljšalo šolanje v afriških jezikih.

Dolgoletni predstojnik CASAS-a Kwesi Kwaa Prah poudarja, da je jezikovna raznovrstnost Afrike pravzaprav evropski izum in pomembno sredstvo pri razbijanju afriške enotnosti. Meni, da 75 % afriškega prebivalstva govori katerega od 13 osnovnih (*core*) jezikov: ngunijskega in sotočvanjskega (govorijo ju v južni Afriki), amharskega (Afriški rog), fulanskega, mandejskega, ibojskega, havškega, jorubskega in idžojskega (zahodna Afrika), luojskega, svahilijskega (srednja in vzhodna Afrika) ter t. i. vzhodnojezerske in zahodnojezerske jezike (skupini podobnih jezikov držav okoli Velikih jezer v srednji Afriki). Če jim dodamo še grozd somalijskih (Afriški rog), gbejskih in gurskih jezikov (tj. nekaterih jezikov Gane in Toga) ter jezikov ob Kongu (srednja Afrika), razdelitev zajema 90 % govorcev katerega od afriških jezikov. Zato meni, da organizacije, kot je SIL, ki vedno znova objavljajo temeljne raziskave o domnevno novih jezikih, še vedno umetno vzdržujejo prepričanje o Afriki kot babilonskem stolpu jezikov (Prah 2011: 6).

Kot enotno ugotavljajo raziskovalci zgodovine afriških jezikov (npr. Pasch 1994; Miti 2017; Ekkehard Wolff 2019), so bili slovnični opisi afriških jezikov evropskih jezikoslovcev v prvi vrsti namenjeni njim samim, ne pa govorcem teh jezikov. So tudi zanimiv poizkus, kako bi ustvarili pisavo in jo karseda neposredno povezali z govoro. A žal je ta poizkus, ki naj bi pravopisna pravila poenostavil, ortografije zapletel. Nobenega dvoma ni, da je pisava tesno povezana z govoro. A izgovorjava je v bistvu zelo zapletena reč, še posebej če se z njo ukvarjajo v različnih okoljih (državah, ljudstvih) ali tisti, ki so se glasovnega sistema priučili, ko skratka ne gre za isti ali sorodni jezik. Mislim, da je povezana z bolj splošno trditvijo, ki bi se poenostavljeno lahko glasila takole: s črkami nikoli ne moremo zapisati govorce. V zgodovini je to spodletelo vsem poskusom, ni ji kos tudi abeceda IPA z več kot 300 črkami, čeprav je gotovo še najboljši približek. Pisna komunikacija je več kot le pripomoček govorce, pisava je svojska oblika sporazumevanja (prim. Heselwood 2013).

5 Slovenska transkripcijska abeceda

Vrnimo se torej spet na izhodišče, k pravilom SP 2001. Ta v poglavju »Pisave za posamezne jezike« mimogrede omenijo eno od posebnosti v izgovorjavi egiptovske arabščine (§1121), posebna razdelka pa sta namenjena svahilijščini (§1133) in havščini (§1134). To sta edina afriška jezika, ki sta poimensko omenjena v znanem priročniku za angleščino *Chicago Manual of Style*, na katera se je ta dodatek SP 2001 verjetno naslanjal (Pogačnik 2003: 34). Da sta bila to tudi uradna jezika britanskih kolonialnih vojaških enot v današnji Nigeriji in vzhodni Afriki, je morda le naključna okoliščina za sestavjalce tega priročnika, kjer v istem poglavju (9.12) zapišejo tudi, da afriške jezike pišejo z latinico. Oba afriška jezika so nekdaj sicer pisali z arabico, kar pa so kolonialisti odpravili, danes ju pišejo skorajda izključno le še v latinici.

Teza ameriškega priročnika, ki pravi, da afriške jezike pišejo z latinico, sicer ni povsem točna. V Afriki živi 65 % vseh govorcev arabščine, ki jo pišejo v arabici, etiopijico pa za več jezikov uporabljajo na ozemlju, ki je večje od evropskega dela Francije, Združenega kraljestva in Španije skupaj (v Etiopiji in Eritreji). Pri latiničnih zapisih iz teh afriških pisav, arabice in etiopijice, je težavna ista stvar: za izraze s teh območij uporabljajo več prečrkovalnih shem v latinico.

- ▷ V Etiopiji za uradne zapise uporabljajo vsaj štiri različne prečrkovalne sisteme. Prvega je na začetku 40. let 20. stoletja uporabljal vpliven jezikoslovec Wolf Leslau, avtor najbolj cenjenega amharskega slovarja (*Concise Amharic Dictionary*, 1976, ²1990), in je razširjen med jezikoslovci; uporablja ga tudi obsežno referenčno delo *Encyclopaedia Aethiopica*, ki je v letih 2003–2014 (v angleščini) v petih delih izšla v Nemčiji. Drugega so za potrebe komisije OZN za geografska imena UNGEGN razvili etiopijski geografi (leta 1962, UNGEGN ga je potrdil leta 1967). Tretji je britanski standard za zapisovanje etiopijskih imen BGN/PCNG, prav tako iz leta 1967, vendar ga celo Etiopiji posebej za zemljepisna imena uporabljajo več kot svojega oziroma UNGEGN-ovega. Četrtega od leta 1997 uporabljajo ameriški bibliotekarji in je verjetno najbolj pogost za zapisovanje osebnih imen v

nestrokovnih besedilih. K tem štirim sistemom bi lahko dodali vsaj še italijanski prečrkovalni sistem, ki so ga npr. uporabili sestavljalci amharsko-italijanskega slovarja iz leta 1901 (Ignazio Guidi, Francesco Gallina, Enrico Cerulli: *Vocabolario amarico-italiano*). Sistem se je močno naslanjal na italijanska pravila o zapisovanju glasov, nanj pa naletimo predvsem pri starejših besedilih.

- ▷ Arabsko govoreče države uporabljajo zelo raznolike oblike prečrkovanja (prim. UNGEGEN). V Egiptu je npr. angleščina prvi tuji jezik, Združeno kraljestvo je bilo zadnji kolonist Egipta. Vseeno pa ne uporabljajo katerega od angleških prečrkovalnih sistemov, pač pa sistem egiptovskih geodetov, po katerem je zapisovanje vokalov podobno zapisom iz francoskega prečrkovalnega sistema arabščine. Tunizijski odbor za zemljepisna imena je leta 1983 za uradni prečrkovalni sistem sprejel dopolnjeni bejrutski sistem (tega neuradno uporablja večina frankofonih držav Magreba) in mu dodal nekaj črk, ki se uporabljajo lokalno. V Libiji so Italijani arabska imena transkribirali po svoje, za nekatera pa so uporabljali celo italijanizirano obliko antičnega imena (npr. Apolonia za mesto Susa, pisano tudi kot Soussa). Ko so območje upravljali Angleži, so uporabljali italijanske zemljevide. V 70. letih, ko je arabica postala edina uradna pisava, so skušali marsikdaj tudi nasilno arabizirati krajevna imena in jim v skladu s standardno arabščino celo spremenili obliko njihovega (libijsko-arabskega) zapisa v arabici. V Wikipediji zato obstaja posebna stran z izrecno navedbo treh standardnih oblik krajevnih imen (prim. Transliteration of Libyan place Names). Še večja zmeda je pri libijskih osebnih imenih. Jezikoslovci so našli več kot 650 možnih kombinacij zapisa osebnega imena, ki ga v slovenščini največkrat domačimo kot Moamer Gadafi. Novinarji in posebni preiskovalci, ki so se s širšim krogom javnosti spraševali, pod katerimi zapisi se je ime dejansko pojavljalo in v katerih različicah naj iščejo Gadafijeve bančne račune, so jih nazadnje našli nič manj kot 112. Ko so našli njegov potni list, je v njem (ročno) napisana latinična oblika (*Gathafi*) postala novica (prim. Fischer 2011). Težko je ugotoviti, zakaj je bila izbrana, enako velja tudi za druge. Tudi v angleščini še vedno pogosto uporabljena oblika prečrkovanja *Qaddafi* npr. prihaja iz italijanskih prečrkovalnih shem, ki danes pravzaprav nimajo nobene mednarodne veljave.

Za najpomembnejšo sociolingvistično posebnost v Afriki velja večjezičnost, zato je afriški nacionalizem zapleten termin (prim. Simpson 2008). Afričani pogosto tekoče govorijo več jezikov, ki jih večje izmenjujejo glede na okoliščine, v katerih jih uporabljajo. Prvi pogovorni jezik Afričanov pogosto ni tudi njihov materni jezik (prim. Pasch 1994). Povprečen Kenijec npr. govori vsaj dva jezika, v urbanih središčih vsaj tri.⁵ Prvi (ali materni) jezik je kateri od domačih jezikov, drugi jezik je svahilijščina in/ali, redkeje, angleščina. Angleščino tudi v pogovorni obliki (navadno v rahlo pidžinizirani obliki, imenovani kenijska ali vzhodnoafriška angleščina) pogosto uporablja kaka petina bolje izobraženih oziroma premožnejših Kenijcev.

.....
5 Za vire navedb tega in naslednjih odstavkov glej opombo 2.

Zato velja za jezik prestiža, prvi jezik šolstva in javnih sporočil, svahilijščina pa za »ljudski« jezik. Med politikami na splošno velja, da svahilijščino uporabijo takrat, kadar hočejo spodbuditi patriotizem; tako so npr. politični govori, tako na zborovanjih kot v skupščini, praviloma v angleščini, vendar jih pogosto zaključijo v svahilijščini. Ko npr. v Nigeriji govorijo o ljudskih modrostih ali tradicionalnih verstvih, uporabijo jorubščino ali katerega od drugih manjšinskih domačih jezikov. Havščina je povezana z islamom, ibojščina s krščanstvom, angleščina pa je jezik urbanih središč. Uradno je to evropski različici podobna angleščina Nigerije, pogovorno pa pidžin nigerijska angleščina.

V večini afriških držav prevladuje prepričanje o večvrednosti evropskih jezikov, ki so ostali jeziki elit; tudi afriška literatura večinoma nastaja v evropskih jezikih (prim. Prah 2017; Kamusella 2017). Celó v tistih državah, kjer državne meje po spletu naključij sovpadajo z območjem, kjer je večinski jezik kateri od afriških jezikov, so evropski jeziki pomemben znak prestiža. Ruanda, kjer je ruandščina (*Kinyarwanda*) materni jezik skoraj vsakega prebivalca, ima tri uradne jezike; poleg ruandščine še francoščino in angleščino. V sosednjem Burundiju, kjer je le malce nižji odstotek maternih govorcev ruandščini zelo podobne rundščine (*Kirundi*), ki je sicer edini uradni burundijski jezik, državna uprava dejansko še vedno deluje v francoščini, šolanje pa je pogosto tudi v angleščini (in svahilijščini). V Ekvatorialni Gvineji je fangščina materni jezik več kot 80 % prebivalstva, 90 % prebivalstva kot drugi jezik govori španščino, država pa ima trenutno tri uradne jezike: španščino, francoščino in portugalščino.

Le šest od skupno 54 afriških držav za uradni jezik nima katerega od evropskih jezikov. Poleg Etiopije, kjer so uradni jezik amharščina in nekaj drugih etiopijskih jezikov, to velja še za severnoafriške, pretežno arabsko govoreče države (Egipt, Libija, Tunizija, Alžirija, Maroko). V Etiopiji veljavo pridobiva angleščina, v severnoafriških državah pa še vedno tudi v upravi uporabljajo katerega od jezikov kolonialistov. Tudi v Libiji, ki je vrsto let živela v samoizolaciji in je po padcu Gadafijevega režima v bistvu razpadla, je angleščina močno pridobila. Angleščina je eden od uradnih jezikov vsaj na delu ozemlja še ene od trenutno kaotičnih držav, v Somaliji, čeprav je somalijščina zelo pogost materni jezik, z zelo stabilno pisno normo. V katerem od evropskih jezikov večinoma deluje uprava tudi v tistih afriških državah, ki uradnega jezika izrecno ne imenujejo: angleščina je najpogostejši upravni jezik v Gambiji, Sierr Leone, Gani, Tanzaniji (s svahilijščino) in Eritreji (s tigrinijščino in arabščino), portugalščina pa v Gvineji Bissau ter Svetem Tomažu in Princu.

V bistvu je edini pomemben podatek glede »afriških pisav«, ki ga moramo poznati, ko nas v slovenščini zanima prevzemanje besed iz Afrike, ta, da smo jih dobili iz katerega od evropskih jezikov, ki je (podobno kot angleščina v Indiji ali Izraelu) tudi tisti jezik, ki so ga za uradnega izbrali prebivalci katere od afriških držav. Nekatere države svoje afriške jezike pišejo z drugačnim naborom črk, kot jih ima njim najljubši evropski jezik. To so lahko čudne črke in črkja, a nenazadnje to velja npr. tudi za islandščino, latvijščino, poljščino ali slovenščino. Ko iste besede Afričani zapišejo v katerem od evropskih jezikov, jih tipografsko poenostavijo; zapise v afriških jezikih (v latinici) je pravzaprav težko najti. Nelatinične pisave iz Afrike, torej arabica

in etiopijica, nimajo stabilnih prečrkovalnih sistemov, a tudi za to obstajajo tehtni jezikoslovni in zgodovinski razlogi. Ne glede na to tudi za ti nelatinični afriški pisavi velja, da jih njihovi govorniki sami pišejo z latinico, praviloma tudi v katerem od evropskih jezikov. Skrajno podcenjujoče bi bilo verjeti, da tega ne znajo in da so nedoslednosti v latiničnih zapisih, tudi ko gre za prečrkovanje iz arabice ali etiopijice, nekaj, kar moti le Slovence.

Težava pravila SP 2001 je najprej to, da jezike po nepotrebnem deli na tiste z latinično in nelatinično pisavo, saj v veliki večini primerov ni dvoma, da izraze iz teh jezikov, podobno kot večina svetovnih jezikov, v slovenščino prevzemamo iz latinice (prim. Pogačnik 2005). Delitev, ki ima za posledico glasovno domačenje, le slovenščini lastno pisanje teh imen, je tudi zelo problematična, če npr. pogledamo le primer osebnih lastnih imen. Po SP 2001 bi morali ime, ki ga v Ukrajini latinično zapisujejo kot Liudmyla, v slovenščini zapisati kot Ljudmila. A kaj, če se ta gospa s tem ne strinja ali se preseli v katero od držav, kjer je uradni jezik kateri od jezikov z latinično pisavo? Bi morali ime diplomata Bana Ki-moona pisati drugače, ko je v New Yorku ali ko je v Južni Koreji? Bosta Ajša in Mohamed, ki sta iz Sirije pribežala v Nemčijo, zdaj tudi v pisni slovenščini lahko postala Aisha in Muhammad, bo po novem z Indijskega polotoka v London priseljeni Radživ končno lahko postal Rajiv?⁶

V bistvu pa SP 2001 jezikov ne ločuje na tiste z latinično pisavo in tiste z nelatinično pisavo, ampak na tiste, ki naj bi bili po neznanem kriteriju slovenskemu govorniku znani, in tiste, ki mu niso, saj glasovne podomačitve v pisavi predlaga tudi za jezike z latinično pisno normo (Pogačnik 2003: 40). To velja tudi za oba afriška jezika, opisana v preglednicah SP 2001, havščino in svahilijščino. Lahko bi rekli, da je v ozadju te proizvedene delitve model idealnega slovenskega pisca, ki naj bi nekako vedel, kako prevzemati besede iz angleščine, nemščine, celo islandščine ali latvijščine ipd. jezikov, pri nekaterih ne tako znanih jezikih pa zaradi težav z izgovorjavo ne. Zato jih lahko (s pomočjo dodanih preglednic) premosti v pisavi, in sicer tako, da jih glasovno podomači. Pomembno je poudariti, da je v luči SP 2001 idealni slovenski pisec tudi idealni govorec. Ob pomanjkanju priročnikov za pravorečje je slovenski pravopis tudi pri-

6 Aprila 2021 (ko je bil ta prispevek bolj ali manj končan) je bilo objavljeno gradivo Pravopisne komisije pri SAZU in ZRC SAZU, ki prinaša nova priporočila glede prevzetih besed in besednih zvez. Nova pravila ohranjajo razlikovanje med latiničnimi in nelatiničnimi pisavami, dodajajo pa zelo pomembno novost: pri prečrkovanjih iz nelatiničnih pisav na prvo mesto postavljajo mednarodni zapis (prim. *Pravopis 8.0*). Zdi se škoda, da nadaljevanje to preprosto in samoumevno opredelitev relativizira predvsem z dvema argumentoma: (1) sprašuje se, ali mednarodna pravila za prečrkovanje nelatiničnih pisav sploh obstajajo (§7, §46), ter (2) glasovno domačenje predpisuje za vsa imena iz cirilice, če se drugače ne odloči sam nosilec tega imena (§7). Glede prečrkovalnih tabel (1) nima smisla izgubljati besed, prečrkovalnih shem je preveč in pri nekaterih primerih se vsaj mednarodna skupnost kvečjemu težko odloči, katera je najbolj relevantna. Prečrkovanje lastnih imen iz cirilice po slovenskih pravilih (2) se je tudi meni zdelo smiselna izjema (prim. Pogačnik 2003, 2005), saj z njo (večinoma) zapisujejo slovanske jezike s podobnimi glasovnimi vrednostmi kot slovenščina. Danes menim drugače. Tudi govorniki jezikov s cirilično pisavo se lahko povsem kompetentno odločijo, zakaj in kako svoja imena zapisujejo v latinici.

ročnik za izgovorjavo, zato za slovenščino velja, da »pisni jezik (p)ostaja pomemben dejavnik pri oblikovanju javnega govora« (Tivadar 2012: 592).

Vsako pisanje v slovenščini seveda ni namenjeno javnemu govoru. Če bo pravopis ohranil svoje pravorečno poslanstvo, mora biti nujno vpletanje izgovorjave v pisavo nedoumno in jasno opredeljeno, predvsem pa redko, saj gre za zapleteno operacijo. Verjetno bi bilo težko reči, da slovenski pravopis pri ne tako znanih jezikih izgovorjavo opredeljuje s pisavo, nekako obratno, kot to npr. velja za opisane pisne norme afriških jezikov, pri katerih so sestavljalci pravopisnih pravil izhajali iz tolmačenja glasov. A pravila SP 2001 za prevzemanje iz manj znanih jezikov bi lahko razumeli tudi v tej smeri: predpisane podomačitve v resnici zadevajo pisavo, ne izgovorjave.

Pri domačenju pravila SP 2001 uporabljajo nekaj, čemur bi lahko rekli univerzalna slovenska transkripcijska abeceda, saj je ta v ozadju vseh »prečrkovalnih sistemov« v poglavju »Pisave za posamezne jezike«. Zdi se, da sledi osnovnemu pravilu, da v slovenščini izraze in nekaterih jezikov tudi v pisni obliki lahko v skladu s slovenskim izgovorom zlahka podomačimo kar iz pisave, če upoštevamo naslednje zamene: $ch = \check{c}$, $sh = \check{s}$, $zh = \check{z}$, $q = k$, $w = v$, $x = ks$, $y = j$. V prvem koraku torej rehabilitira tri svojske črke slovenske abecede in odpravi tiste štiri črke, ki jih ima angleška oziroma osnovna latinična abeceda, ne pa tudi slovenska. V naslednjih korakih to pravilo korigira glede na ortografijo posameznega jezika: kako bi v pravilo spravili oziroma tipografsko poenostavili še katero od črk, ki je slovenska abeceda nima (npr. \check{d} ali \check{c}), kdaj je y lahko i , w pa u ipd., kako ravnati s samostojnimi črkami j in c oziroma x in q ali kako bi v kakem jeziku pretolmačili še katera dvočrkja, ki jih slovenščina ne pozna (ali je ch lahko \check{s} ali h ali kaj drugega). V primeru svahilijščine so se npr. sestavljalcem pravil zdela problematična dvočrkja dh , gh , kh in th , za katera so predlagali poenostavitve d , g , k in t . Zakaj pa? Zato da bi karkoli iz svahilijščine v slovenščini zanesljivo napačno izgovorili? Pri havščini se SP 2001 ne pogloblja v izgovorjavo, ne omenja različnih pisnih norm, prav tako ne predvideva tipografskih poenostavitev, čeprav so v najpopularnejšem (nigerijskem) pravopisu še iz 30. let 20. stoletja tudi črke β , d' , ℓ , y in r s tildo, na kar npr. opozarja tudi *Chicago Manual of Style*.

V slovenščini verjetno res na osnovi slovenskega tolmačenja izgovorjave pogosto domačimo občne besede, saj to poenostavi ravnanje z njimi (prim. Bizjak Končar 2012). Podobno velja za nekatera druga lastna imena, kot so imena različnih etničnih skupin ali jezikov; čeprav tvorijo obsežno množico, je končna. Za tvorjenje takih izrazov bi pravopisnemu priročniku bolje kot opisana univerzalna slovenska transkripcijska abeceda na osnovi pisav posameznih jezikov koristila preglednica glasov vseh jezikov, abeceda IPA s slovenskimi ustrezniki. Izgovorjava je seveda zelo pomembna tudi zaradi izglasja, ki je npr. pri samostalnikih, torej vseh lastnih imenih, osnova pregibanja in tvorjenja pridevnikov. A resnici na ljubo ni prav pogosto, ko bi se slovenski pisci morali spraševati, kakšna točno je izgovorjava in kako vpliva na določeno prevzeto besedo. Problematiko prevzetih besed zlahka lahko posplošite in predimenzionirate, saj je povezana s kopico jezikov, dejansko pa se z njo še največkrat srečujemo pri rabi osebnih in zemljepisnih imen. Ostati mora enostavna.

Menim, da prevzemanje izrazov iz tujih jezikov v bistvu ni pravopisni, ampak prevodni problem. Pravopisne probleme rešujejo govorniki posameznega jezika. Pri jezikih z latinično pisavo, kot je slovenščina, na splošno velja, da za prevajanje »neprevedljivih« izrazov nespremenjeno (tj. polcitatno) povzamemo (najpogostejši) latinični zapis. Ker je sodobni svetovni jezik, podobno kot nekdanja latinščina, danes postala angleščina, ga zelo pogosto povzamemo prek angleščine. Ta v veliki večini na enak način, torej pisno nepodomačeno (polcitatno), sama prevzema besede iz drugih jezikov. Včasih v slovenščini seveda besede prevzamemo tudi od katerega drugega jezika ali, v primeru nelatiničnih pisav, po kateri od prečrkovalnih shem, ki jo uporabljajo govorniki tega jezika (in so pogosto enake kot tiste, ki jih uporabljajo govorniki angleščine). Zaradi zelo enostavnega razloga, ponovimo ga še enkrat: ker v 21. stoletju govorniki vseh jezikov, tudi tistih, ki se pišejo s katero od nelatiničnih pisav ali pa imajo nestabilno pisno normo, lahko sami odločijo, kako bodo nekaj zapisali v latinici.

V prvi vrsti to velja za osebna in zemljepisna imena, ki jih zelo redko prevajamo. Resda pa v slovenščini za nekatera zgodovinska imena, kot sta npr. Dunaj ali Pariz, uporabljamo svojske zapise. Zanje si od geografov lahko sposodimo besedo eksonim. Eksonimi so strogo nadzorovani sezname, v katerih so zbrana imena, ki odstopajo od pravila o pisno nepodomačenem (polcitatnem) prevzemanju. So izjeme in veljajo za ustaljene. Niso povezani le z izgovorjavo, zaradi katere tako ime lahko dobi nekemu drugemu jeziku lastno obliko. Svojski zapis, podomačena ali enostavno napačna izgovorjava je le ena od okoliščin procesa pri ustvarjanju eksonimov (prim. Kladnik 2007). Eksonimi so svojevrstna strokovna terminologija, ki pa je smiselna le pri redkih primerih. Sodobna osebna in zemljepisna imena bi slovenski pravopis moral pustiti pri miru, saj (če odmislimo vse druge težave) domačenje takih imen vodi v nenadzorovano in nesmiselno generiranje izjem. Težava vseh pravil so namreč izjeme: če jim prilagodimo pravila, zmeda postane še hujša.

Sklep

Pri tej kritiki pravopisnih pravil ne gre za to, da bi bilo glasovno domačenje v slovenščini povsem nekoristen instrument in da prevzemanje lastnih imen iz Afrike ni težavno. Problemi pri prevajanju besed, ki v osnovi prihajajo iz afriških jezikov, so lahko drugačni od tistih, na katere naletimo v katerem od drugih jezikov, a bržkone so jim v nekaterih splošnih potezah podobni. Gotovo npr. je tudi, da se pri prevajanju iz afriških jezikov težje sklicujemo na ustaljeno terminologijo ali po korpusih preverljivo pogostnost rabe. Sploh če v zakup vzamemo, da se o črni celini sorazmerno malo piše in da še v tistih redkih primerih nesmiselno pravilo o glasovnem domačenju lastnih imen iz dežel tretjega sveta, ki so s SFRJ pogosto delila usodo nevrščenih, vztraja že več desetletij. Ko iz enačbe odstranimo sodobna osebna in zemljepisna imena, vanjo vstavimo druga lastna imena in glasoslovju dodamo še področje oblikoslovja ali besedotvorja, lahko opozorimo na nekatere zanimive posebnosti, ki bi lahko koristile pri sestavljanju splošnih pravil o prevzemanju besed v slovenščini oziroma dodajanju leksikografskih primerov v slovarskem delu. V tem članku izbrane rešitve morda niso tako jasno razvidne

ali najboljše, zato jih nakažimo v njihovi splošni formi. Znano Plinijevo reklo *Semper aliquid novi Africam adferre*, ki sem si ga (v prevodu Mateja Hriberška) izposodil za naslov, namreč drži tudi v jezikoslovju.

- ▷ Če je izvornih latiničnih različic nekega zapisa več, katera je izhodiščna? Če to ni mednarodno najpogostejša, ki je torej pogosta tudi v angleščini, zakaj in katera druga?
- ▷ Kateri prečrkovalni sistem arabice in etiopijice je za posamezni izraz referenčen? Če bi tak zapis želeli tudi glasovno podomačiti, na katero izgovorjavo se opreti?
- ▷ Kako določiti spol? Je npr. beseda *adžami* moškega ali ženskega spola? Bi bilo bolje, glasovno bližje morda *ajami*, *aiami* ali kaj takega kot *agami* oziroma *adjami*? Ali kar *adžamica*, saj gre za pisavo?
- ▷ Katero obliko poimenovanja izbrati pri ljudstvih, za katera imajo veliki jeziki že utečene prevode? Morda je lastno ime *San* boljše kot *Grmičarji* oziroma *Bušmani*? Če vemo, da tako *Dinka* kot *Nuer* pomeni 'ljudje', ali to lahko uporabimo kot prevod? Je havška oblika imena *Fulani* res tako uveljavljena, da je boljša kot *Fulbejci* (po najpogostejši ortografiji *Fulbe*). Bi morali biti *Pulejci* (*Pulle* je v fulanščini namreč edninska oblika besede *Fulbe*)?
- ▷ Če obrazilo, ki ga lahko uporabimo za tvorjenje slovenskih poimenovanj, ni sporno, ali je vedno nujno? Ali iz pisav oziroma jezikov, ki imajo v lastnem poimenovanju teh jezikov močno ukoreninjen pomen, sploh velja tvoriti besedno zvezo, kot je npr. nkojska pisava ali fanakalojski jezik? *Fanakalo*, južnoafriški pidžin, je ime namreč dobil po besedni zvezi 'Naredi tako, da ...'; *n'ko*, izvirna zahodnoafriška pisava, pa iz pogoste fraze v mandejskih jezikih, 'Jaz pravim, da ...'.
- ▷ Kako ravnati pri tistih imenih ljudstev, ki se končajo na samoglasnik? Če je izvirna oblika *Luo* in je »pripadniki ljudstva *Luo*« preokorno, kako potem: *Luojci*, *Loujčani*, *Luoji*, morda celo *Lvoji* ali *Lvojci*?
- ▷ Kako v izgovorjavi ravnati z glasovi, ki jih slovenščina nima in jih zato poenostavljamo? Kaj če je v poimenovanju črka, ki je povezana z zapisom slovenščini povsem tuje izgovorjave? Ali veččrkje? Res *Havsi* ali morda vseeno *Hausi* (iz *Hausa*)? *Njamejska* ali *niameyska* tipkovnica (iz *Niamey*)? *Kosi*, *Hosi* ali *Khosi* ali morda celo kaj takega kot *Tlkhosi*, saj v besedi *Xhosa*, ki jo različni jeziki, tudi koški jezik, največkrat uporabljajo za poimenovanje tega južnoafriškega ljudstva, *x* označuje tlesk?
- ▷ Etiopijci ali Etiopci? Somalijski ali somalski? Svahilijski ali svahilski oziroma swahilijski?
- ▷ Zakaj pravzaprav svahiliščina, ne pa kisvahiliščina oziroma kisvahilščina? Pri bantujskih jezikih so predpone semantične in izvirni izraz za svahilijski jezik je *Kiswahili*. Predpona *ki-* za jezik velja za svahiliščino, drugi bantujski jeziki imajo lahko drugačne predpone. Poglejmo si primer Ugande. Najpogostejši prefiksi ugandskih jezikov so *mu-* (posameznik) in *ba-* (skupina) ter *bu-* (ozemlje skupine), *lu-* (njihov jezik) in *ki-* (njihova kultura). Tako npr. *Muganda* pomeni pripadnika etnije *Baganda*, ki živi na ozemlju *Buganda*, govori jezik *Luganda*, njihove navade in običaji pa so *Kiganda*. Če bi pri tvorjenju predpono izpustili, bi v vseh naštetih primerih kot izhodiščna beseda morala veljati beseda *Ganda*: tako za Bagandce (*Baganda*) kot njihov jezik luganščino (*Luganda*) ali

državo Uganda (ki je poimenovanje dobila po svahilijski predponi *u-*, s katero označujejo dežele). Velja poudariti, da je v splošnem pravilu glede teh predpon treba upoštevati, da celo matične države bantujskih jezikov zelo različno ravnaajo s predponami: včasih v prevodu v katerega od evropskih jezikov predpono vestno povzemajo, včasih pa pri prevodih uporabljajo zgolj koren.

Literatura in viri

- ABDELHAY, Ashraf, MAKONI, Busi, MAKONI, Sinfree, 2016: The colonial linguistics of governance in Sudan: the Rejaf Language Conference, 1928. *Journal of African Cultural Studies* 28/3. 343–358. <<https://doi.org/10.1080/13696815.2016.1146129>>
- ACALAN (African Academy of Languages) = <<https://acalan-au.org/index.php>>
- AYTÜRK, İlker, 2008: The First Episode of Language Reform in Republican Turkey: The Language Council from 1926 to 1931. *Journal of the Royal Asiatic Society* 18/3. 275–293. <<https://www.jstor.org/stable/27755954>>
- BERMAN, Edward H., 1971: American Influence on African Education: The Role of the Phelps-Stokes Fund's. Education Commissions. *Comparative Education Review* 15/2. 132–145. <<https://www.jstor.org/stable/1186725>>
- Bisharat! = <<http://www.bisharat.net/Documents/>>
- BIZJAK KONČAR, Aleksandra 2012: Pisno podomačevanje novejših prevzetih besed v slovenščini. Nataša Jakop, Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna stikanja*. Ljubljana: Založba ZRC. 63–71. <https://doi.org/10.3986/9789610504412_06>
- BROCK-UTNE, Birgit, MERCER, Malcolm, 2014: Using African languages for democracy and lifelong learning in Africa: A post-2015 challenge and the work of CASAS. *Int Rev Educ* 60. 777–792. <<https://doi.org/10.1007/s11159-014-9448-7>>
- CASAS (The Centre for Advanced African Studies) = <<http://www.casas.co.za>>
- COLE, Desmond T., 1971: The History of African Linguistics to 1945. Jack Berry in Thomas Albert Sebeok (ur.): *Linguistics in Sub-Saharan Africa*. Haag – Pariz: Mouton. <<https://doi.org/10.1515/9783111562520-003>>
- DELAFOSE, Maurice, 1904: *Vocabulaires comparatifs de plus de 60 langues ou dialectes parlés à la Côte d'Ivoire et dans les régions limitrophes: avec des notes linguistiques et ethnologiques, une bibliographie et une carte*. Pariz: Ernest Leroux. <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k824366>>
- EKKEHARD WOLFF, Heinrich, 2016: *A History of African Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. <<https://doi.org/10.1017/9781108283977>>
- FISHER, Max, 2011: Rebel Discovers Qaddafi Passport, Real Spelling of Leader's Name. *The Atlantic*, 24. 8. 2011. <<https://www.theatlantic.com/international/archive/2011/08/rebel-discovers-qaddafi-passport-real-spelling-of-leaders-name/244077/>>
- Glottolog = <<https://glottolog.org>>
- Harare Declaration = <http://ocpa.irmo.hr/resources/docs/Harare_Language_Declaration-en.pdf>
- HARRIES, Patrick, 2007: *Butterflies and Barbarians: Swiss Missionaries and Systems of Knowledge in South-East Africa*. Oxford: James Currey.
- HARTELL, Rhonda L. (ur.), 1993: *Alphabets des langues africaines*. Dakar: UNESCO (Tudi kot spletna verzija z možnostjo iskanja: <<http://sumale.vjf.cnrs.fr/phono/index.htm>>.)
- HESELWOOD, Barry, 2013: *Phonetic Transcription in Theory and Practice*. Edinburgh: Edinburgh University Press. <<https://doi.org/10.3366/edinburgh/9780748640737.001.0001>>

- KAMUSELLA, Tomasz, 2017: The Arabic Language: A Latin of Modernity? *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics* 11/2. 117–145. <<https://doi.org/10.1515/jnmlp-2017-0006>>
- KARAN, Elke, 2006: *Writing System Development and Reform: A Process. Thesis*. Grand Forks: University of North Dakota. <https://arts-sciences.und.edu/academics/summer-institute-of-linguistics/theses/_files/docs/2006-karan-elke.pdf>
- Keyman = <<https://keyman.com/>>
- KLADNIK, Drago, 2007: *Pogledi na podomačevanje tujih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Založba ZRC (Georitem 2.). <<https://doi.org/10.3986/9789612545253>>
- KLÍMA, Vladimír, RŮŽIČKA, Karel František, ZIMA, Petr, 1976: *Black Africa. Literature and Language*. Dordrecht – Boston: D. Reidel Publishing Company. <<https://doi.org/10.1007/978-94-010-1761-9>>
- KOELLE, S[igismund] W[ilhelm], 1854: *Polyglotta Africana. Or a comparative vocabulary of nearly threehundred words and phrases in more than hundred distinct african languages*. London: Church Missionary House. <<https://resolver.sub.uni-hamburg.de/goobi/PPN862704383>>
- KOOTZ, Anja, PASCH, Helma, 2008: *5000 Jahre Schrift in Afrika. Entstehung – Funktionen – Wechsel*. Köln: Kleine Schriften der Universitäts- und Statsbibliothek Köln.
- LECLERC, Jacques, b. d.: *L'aménagement linguistique dans le monde*. Québec: CEFAN, Université Laval. <<http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/>>
- LESTARDE, G. P., 1927: Some Remarks On The Practical Orthography Of The South African Bantu Languages. *Bantu Studies* 3/1. 261–273. <<http://dx.doi.org/10.1080/02561751.1927.9676211>>
- LEPSIUS, Richard, 1855: *Das allgemeine linguistische Alphabet: Grundsätze der Übertragung fremder Schriftsysteme und bisher noch ungeschriebener Sprachen in europäische Buchstaben / Standard Alphabet for Reducing Unwritten Languages and Foreign Graphic Systems to a Uniform Orthography in European Letters*. London: Seeleys.
- LEPSIUS, Richard, 1863: *Standard Alphabet for Reducing Unwritten Languages and Foreign Graphic Systems to a Uniform Orthography in European Letters. Second edition*. London – Berlin: Williams & Norgate – W. Hertz. <<https://archive.org/details/standardalphabe00lepsyooq>>
- MANFREDI, Stefano, TOSCO, Mauro, 2016: A new state, an old language policy, and a Pidgin Creole: Juba Arabic in South Sudan. *III Congresso Coordinamento Universitario per la Cooperazione allo Sviluppo*, Université de Turin, Sep 2013, Turin, Italy. <<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01102624>>
- MESTHRIE, Rajend (ur.), 2002: *Language in South Africa*. New York – Cambridge: Cambridge University Press. <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511486692>>
- MITI, L. M., 2017: Africanisation of the Study of African Languages and Linguistics in African Universities. Cross, Michael, in Ndofirepi, Amasa (ur.): *Knowledge and Change in African Universities. African Higher Education: Developments and Perspectives*. 101–119. Rotterdam: Sense Publishers. <https://doi.org/10.1007/978-94-6300-845-7_6>
- MUNDIKWA, Saki, 2006: *Afrikan Alphabets: The story of writing in Africa*. New York: Mark Batty Publisher.
- MUMIN, Meikal, VERSTEEGH, Kees (ur.), 2014: *The Arabic Script in Africa. Studies in the Use of a Writing System*. (Studies in Semitic Languages and Linguistics, Volume: 71.) <<https://doi.org/10.1163/9789004256804>>
- Nuer Field Notes, 2003 = <<http://www.dlib.indiana.edu/collections/nuer/edward/linguistics.html>>
- PAKENHAM, Thomas, 1991: *The Scramble for Africa: The White Man's Conquest of the Dark Continent from 1876 to 1912*. London: Abacus.
- PanAfriL10n = <<http://www.panafril10n.org>>
- PASCH, Helma, 1994: *Standardisierung internationaler afrikanischer Verkehrssprachen*. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH. <<https://doi.org/10.1007/978-3-663-05317-0>>

- PASCH, Helma, 2005: Westermann, Diedrich Hermann. *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, 1531–1547. Nordhausen: Verlag Traugott Bautz. <<https://kups.ub.uni-koeln.de/5196/>>
- PASCH, Helma, 2008: Competing scripts: the introduction of the Roman alphabet in Africa. *International Journal of the Sociology of Language* 191. 65–109. <<http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hbz:38-56691>>
- POEWE, Karla, 2005: Liberalism, German Missionaries, and National Socialism. Ulrich van der Heyden, Holger Stoecker (ur.): *Mission und Macht im Wandel politischer Orientierungen: Europäische Missionsgesellschaften in politischen Spannungsfeldern, in Afrika und Asien zwischen 1800 und 1945*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 633–662.
- POGAČNIK, Aleš, 2003: Prevezmanje besed v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 48/6. 25–48. <<https://www.jezikinslovstvo.com/pdf/2003-06-Pogacnik.pdf>>
- POGAČNIK, Aleš, 2005: O lastnih imenih. *Veliki angleško-slovenski slovar OXFORD. Prva knjiga*. Ljubljana: DZS. XL–LVI. <<https://slovarji.dzs.si/imgDir/slovarji/O%20lastnih%20imenih.pdf>>
- POGAČNIK, Aleš, 2006: Pisava = latinica. *Jezik in slovstvo* 54/3–4. 25–36. <<https://www.jezikinslovstvo.com/pdf/2006-03-04-Razprave-AlesPogacnik.pdf>>
- POGAČNIK, Aleš, 2012: Glasovno domačenje imen iz nelatiničnih pisav. Nataša Jakop, Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna stikanja*. Ljubljana: Založba ZRC. 73–83. <https://doi.org/10.3986/9789610504412_07>
- PRAH, Kwesi Kwaa, 2011: The Language of Development and the Development of Language in Contemporary Africa: The Challenge of African Development in the Context of Current Linguistic Realities and Dominant Knowledge in Applied Linguistics. “Knowledge Construction in Applied Linguistics: A Critical Perspective” at the *Annual Conference of the American Association for Applied Linguistics (AAAL)* in Chicago. (26–29, March 2011). <<http://www.casas.co.za/FileAssets/NewsCast/misc/file/Chicago%20AAAL%20Paper%20%20March%202011%20%282%29%20%282%29.pdf>>
- PRAH, Kwesi Kwaa, 2017: The Centrality of the Language Question in the Decolonization of Education in Africa. The Centrality of the Language Question in the Decolonization of Education in Africa. *Alternation* 24/2. 226–252. <<https://doi.org/10.29086/2519-5476/2017/v24n2a12>>
- Pravopis 8.0 = <<https://www.fran.si/pravopis8/>>
- PRITCHETT, Frances W., 2012: About the Igbo Language. <http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00fwp/igbo_index.html#index>
- SALVATORE, Matteo, 2017: *The African Prester John and the Birth of Ethiopian-European Relations, 1402-1555*. London – New York: Routledge. <<https://doi.org/10.4324/9781315612294>>
- Sesotho Online = <<http://www.sesotho.web.za/index.htm>>
- SIL International = <<http://www.sil.org>>
- SIMPSON, Andrew (ur.), 2008: *Language & National Identity in Africa*. Oxford: Oxford University Press.
- SOLLEVELD, Floris, 2020: Lepsius as a linguist: fieldwork, philology, phonetics, and ‘the Hamitic hypothesis’. *Language & History* 63/3. 193–213. <<https://doi.org/10.1080/17597536.2020.1760066>>
- SP 2001 = *Slovenski pravopis* (Jože Toporišič idr.). Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (izd.) – Založba ZRC (zal.).
- The Chicago Manual of Style. 14th edition*, 1993. Chicago – London: The University of Chicago.
- TIVADAR, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* 60/4. 587–602. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/COBISS_ID-51412322>
- Transliteration of Lybian place Names = <https://en.wikipedia.org/wiki/Transliteration_of_Lybian_placenames>
- TUCKER, A. N., 1948: The Spelling of African Place-Names on Maps. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 12/3-4. 824–830. <<https://www.jstor.org/stable/608739>>
- UNGEGN. Working Group on Romanization Systems. = <<https://www.eki.ee/wgrs/>>

VSL 1997 = *Veliki splošni leksikon* (ur. Marija Javornik). Ljubljana: DZS.

WESTERMANN, Diedrich 1930: *Practical Orthography of African Languages*. London: Routledge (1990). <<http://www.bisharat.net/Documents/poal30.htm>>

WESTERMANN, Diedrich, WARD, Ida 1933: *Practical phonetics for students of African languages. With the introduction of John Kelly*. London: Routledge (1990).

Wikipedia = <<https://www.wikipedia.org/>>